

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-63-03>
УДК 37.14.54:94(100)

Борис Пахомович Дмитрук*

кандидат економічних наук, професор
fem_sura@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6179-9923>

Ія Борисівна Чудаєва*

доктор економічних наук, професор
fem_sura@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7759-2372>

* Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова,
вул. Нечуя-Левицького, 16, Черкаси, 18028, Україна

**ВІРУСНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ
В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

В статті наведено дані оцінки експертів впливу пандемії коронавірусу на світову економіку, прогноз сценарію поглиблення світової кризи у 2021 та 2022 роках. Аналізуються причини невдоволення студентів рівнем дистанційної освіти в провідних університетах світу під час коронавірусу, негативні наслідки впливу пандемії на процес навчання в Україні. Висвітлюється позитивний досвід освіти Польщі. Акцентується увага на тому, що погіршення освіти – загроза не лише якості підготовки висококваліфікованих спеціалістів, а й країні в цілому. Наголошується увага на важливій ролі штучного інтелекту в освітній сфері. Анонсована ініціатива Президента України В. Зеленського про необхідність створення президентського університету сучасної освіти і наукового центру – лідера стратегічних галузей розвитку держави.

Ключові слова: **пандемія коронавірусу, зниження рівня освіти, загроза країні.**

JEL Classification: I21; I23; I25.

Як цитувати: Дмитрук, Б. П., & Чудаєва, І. Б. (2022). Вірусно-економічні проблеми освіти в контексті світових трансформацій. *Соціальна економіка*, 63, 31-40. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-63-03>.

In cites: Dmitruk, B., & Chudayeva, I. (2022). Viral and economic problems of education in the context of world transformations. *Social Economics*, 63, 31-40. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-63-03>. (in Ukrainian)

Вступ. Пандемія COVID-19 спричинила глибокий спад у світовій економіці, що розпочався у 2020 році. Окремі економісти, через пандемію коронавірусу, пророкують нову світову економічну кризу. Проте, експерти Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) прогнозують у 2021 році глобальне економічне зростання, яке становитиме 5,8%; МВФ – 6,0%. У 2022 році Міжнародний валютний фонд прогнозує уповільнення темпів зростання світової економіки до 4,4% (Хаджирадаєва, 2021). Порте, коронавірус уже спровокував глибоку рецесію, а тепер може стати причиною й фінансової кризи, вважає головний економіст Всесвітнього банку К. Руйнхарт (Хаджирадаєва, 2021).

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутеріш притримується такої ж думки. За його словами пандемія коронавірусу призведе до

найгіршої кризи за останнє століття. За даними доповіді ООН «Світовий економічний стан і перспективи», у 2020 році рівень світової економіки скоротився на 4,3%, що у два з половиною рази більше, ніж за період світової фінансової кризи 2009 року (Хаджирадаєва, 2021).

Деякі експерти вважають, що «дна» криза не досягла і вона поглиблюватиметься. Найбільш шокуючі прогнози робить Сахо Банк (Хаджирадаєва, 2021). На думку його експертів в 2021 році глобальна економічна криза буде розвиватися по К-подібному сценарію (деякі сфери економіки будуть успішно розвиватися, а інші прийдуть в занепад). Вони також вважають, що масова вакцинація не спасе світ, а призведе до нового надуття обвалу ВВП.

Світова криза вдарила не лише по еконо-

міці багатьох країн світу, але й по інших важливих сферах життя людей і, зокрема, освіти, в якій проблеми накопичувались десятки років.

В. Ф. Базарний, доктор медичних наук, в результаті багаторічних досліджень впливу традиційної освіти на учнів прийшов до висновку, що «...замість технології формування вільної особистості і її головного потенціалу – цілісної вольової свідомості, хтось вмів і мистецьки закладав у відтворення покоління народу особливого сорту «напівлюдини» з глибоко розчленованою і відстороненою від реальної дійсності, легко програмованою психікою, знесиленою в своїй біологічній основі, глибоко пасивної в соціальному плані, але нафаршированою відстороненими від життя формальними знаннями» (Михайлова, 2021).

Доктор філософських наук, професор, академік НАН України В. Андрущенко вважає, що в системі освіти існує багато проблем, які необхідно вирішувати. «Створення національної системи освіти, здійснення освітніх трансформацій вищої та професійної школи, що забезпечили входження до болонського простору освіти, аж ніяк не означає, що всі завдання, пов'язані з реформою галузі, вже вирішені. Суспільство скоріш відчуло, аніж зрозуміло, загрозу поглиблення розриву між школою й університетом, між вітчизняним і світовим досвідом» (Андрущенко, 2018).

Суспільству потрібна інша школа – відкрита, приваблива, комфортна й ефективна. Її модель реалізована в системах освіти Фінляндії, Швеції, ряду інших європейських країн. Ми йдемо в Європу, а тому маємо взяти ці моделі як зразок для здійснення реформи. «Обличчям до школи» – таке гасло має бути утверджене як парадигма діяльності нинішнього українського суспільства, всіх владних структур, Міністерства освіти і науки, відповідних регіональних керівних підрозділів (Андрущенко, 2018).

Отже, все вищесказане про середню школу в повній мірі можна віднести і до вищих навчальних закладів країни.

Загалом, можна стверджувати, що сьогодні та реальність, коли диплом вищого навчального закладу гарантував випускнику роботу, пристойну зарплату і кар'єрне зростання втрачає сенс. На її місце прийшло безробіття і невпевненість в завтрашньому дні. Як наслідок, випускники вищів не можуть влаштуватися на роботу за спеціальністю, люди середнього віку потрапляють під скорочення, а похилого – сподіваються лише на пенсію.

Мета дослідження – провести аналіз тенденцій розвитку освіти в контексті світових трансформацій і визначити напрямки її реформування в Україні. Для досягнення

окресленої мети були виконані наступні завдання: ідентифіковано основні негативні фактори впливу пандемії коронавірусу на якість вищої освіти в світі та Україні; визначено заходи із адаптації системи вищої освіти України до зміни умов освітнього процесу внаслідок пандемії.

Об'єктом дослідження є процеси взаємовпливу та взаємозв'язку між освітою та економікою країни. Предметом дослідження є трансформаційні процеси в освітній сфері внаслідок пандемії, спричиненої коронавірусом.

Огляд літератури. Дослідження теоретичних і практичних аспектів вірусно-економічної світової кризи і освітніх проблем сьогодення частково знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних вчених, як: В. Хаджирадаєва (2021a; 2021b), В. Ільченко та К. Гуз (2016), В. Андрущенко (2018), В. Михайлова (2021), Т. Сікорський та І. Колодій (2019), Ю. Шпак (2019) та інших.

Надзвичайно плідним є дослідження розвитку тематики статті у іноземних науковців. Широкого наголосу набуло наукове підтвердження тези про те, що освіта, в першу чергу, вища освіта має вирішальний вплив на економіку країни. В роботі А. Вірба (Wirba, 2022) вкотре доведено рушійну силу вищої освіти у трансформації економічної системи країни до рівня економіки знань. Е. Джордж також наголошує на важливості закладів вищої освіти для сталого розвитку країни (George, 2006). Ю. Міттельштрасс (2001) в свою чергу підкреслює також той факт, що глобалізаційні процеси в економіці висувують нові вимоги до вищої школи.

Безліч наукових робіт присвячено викликам пандемії для сфери освіти. Так, Й. Джао (Zhao, 2020) закликає переосмислити викликану трансформацію в освітньому процесі внаслідок пандемії, як можливість якісного оновлення. В роботах (Stanistreet, Elfert, & Atchoarena, 2020; Tilak & Kumar, 2022) підкреслюють негативний вплив пандемії на освітній процес у вищій школі, так як перехід до дистанційної форми навчання підкреслив і посилив існуючу нерівність в освіті.

Незважаючи на значні здобутки у дослідженнях вітчизняних та закордонних науковців, проблеми кризи і освіти не можуть вичислитись раз і назавжди, на сучасному розвитку і освіти – вони повинні бути гнучкими і коригуватися у відповідь на зміни зовнішніх та внутрішніх чинників.

Методологія дослідження. Для проведення якісного дослідження були використані наступні загальнонаукові методи: синтезу та аналізу, порівняння, узагальнення та абстрагування.

Відповідне дослідження враховує той факт, що вплив глобальної пандемії COVID-19

на систему освіти є наймасштабнішим у порівнянні з іншими кризовими явищами національного чи глобального характеру. Однак, переведення освітнього процесу у дистанційну форму не є новацією (Johnson et al., 2020). Надзвичайні локальні події природничого, соціального або політичного характеру в минулому призводили до переходу освітніх закладів до онлайн-режиму функціонування (Ayebi-Arthur, 2017; Czerniewicz et al., 2019). Однак, до пандемії COVID-19 такі переходи або мали короткостроковий характер або чітку локалізацію за територією. В той же час на теперішній момент пандемія COVID-19 продовжує становити серйозну загрозу безперервності освіти в усьому світі (Johnson et al., 2020).

Основні результати. Від коронавірусу постраждала освіта не лише в Україні, але і в країнах Заходу, де традиції вищої школи давні і загальновідомі, а навчання дуже дороге. Пандемія змусила перевести навчання на дистанційну форму навіть в таких відомих у світі університетах як Гарвардський, Йельський, Оксфордський та інші. Це викликало у студентів хвилю протестів і вони мали для цього кілька причин (Михайлова, 2021). Одна, і основна, – фінансова. Денна форма навчання дорожча, ніж заочна. У зв'язку з переведенням студентів з денної форми навчання на дистанційну, вони почали вимагати від адміністрацій університетів перегляду цінової політики. Але адміністрація вишів їх аргументів не поділяє: офіційно дистанційна форма навчання вважається очною формою, яка реалізується в дистанційній формі. Виникає логічне запитання: що в такій ситуації можна вважати заочною формою навчання?

Більше всього в умовах коронавірусу страждають студенти британських вишів. Молоді люди незадоволені тим, що втратили доступ до інфраструктури вузів і загальним погіршенням якості освіти за надзвичайно високої ціни навчання. Студенти вважають, що оплата повної вартості навчання за доступ до онлайн-лекцій без участі в житті університету втрачає сенс. Активними діями вони змогли добитись уваги з боку уряду. Петиція про необхідність зниження вартості навчання, яка збрала більше 200 тисяч підписів привернула увагу британського парламенту. В листопаді 2020 року було проведено слухання питання про доцільність внесення змін у вартість навчання у період пандемії.

В масових студентських протестах проблема фінансування освіти займає особливе місце і західні засоби масової інформації роблять все можливе для того, щоб про неї не дізналась громадськість.

Провідний філантроп Англії у сфері освіти, засновник і голова благодійної організації Sutton Trust Пітер Лампла висловив думку, що до британських університетів поступає «дуже багато» молодих британців¹. Він закликав не вступати до університетів, так як випускники вишів не можуть виплатити борги за навчання, створюючи додаткове навантаження на державний бюджет.

На думку Лампла, деяким студентам «краще підходить» професійно-технічна освіта, яку вони можуть отримати, працюючи на виробництві. Деякі компанії пропонують такі умови. Учасники таких програм «отримують можливість заробляти і навчатися, закінчують навчання без боргів і набувають навичок, які необхідні ринку».

Американська преса теж замовчує про те, що студенти університету Вермонта подали до суду на свій навчальний заклад. Біля восьми тисяч студентів підписали петицію про грошові компенсації за проживання в кампусі і витрати на їжу, і це при тому, що адміністрація навчального закладу давно виселила всіх студентів, тобто, вони витрачають гроші і на навчання, і на оплату проживання в кімнатах, в яких не живуть (Михайлова, 2021).

Друга причина несприйняття студентами нового порядку полягає у втраті минулого – значення вищої освіти. Тепер не так важливо, в якому університеті людина навчається – увесь світ все одно сидить в одному і тому ж Zoom. Зменшився престиж освіти, порівняно з попередніми роками.

Донедавна молоді люди багатьох країн світу мріяли навчатись у престижних університетах, у період пандемії вони змушені прикласти немало зусиль, щоб лише прогулятись по їх території. Наприклад, щоб потрапити на територію Гарварду, студент повинен отримати особливий дозвіл від свого декана, пройти курс з техніки безпеки і заповнити дані Crimson Clear – фірмовий додаток Гарварду, який дозволяє відстежувати наявність симптомів COVID-19 серед студентів і викладачів (Михайлова, 2021).

Нормально студенти, які поступили до престижних університетів світу рахуються їх студентами, але де факто усі великі університети депортували зарубіжних студентів і вони повернулись додому.

Ще одна причина протестів студентів – багатьох лякає майбутнє. Міністр вищої освіти і досліджень Швеції Матільда Ернкрас вважає, що пандемія неминуче призведе до нестабільного ринку праці для випускників. Вона відстоює позицію: денна форма нав-

¹ Telegraph: «слишком много желающих» – британскую молодежь предупреждают от поступления в вузы. *ИноТВ*. 2021. URL: <https://russian.rt.com/inotv/2021-08-10/Telegraph-slishkom-mnogo-zhelayushhih> (дата звернення: 20.11.2021).

чання в вишах повинна продовжуватись якомога довше, але керівники вищої освіти провідних країн світу називали її пропозицію безвідповідальною і згубною для молоді (Михайлова, 2021).

З іншого боку, дистанційне навчання відкриває нові перспективи. Усі бажаючі можуть відвідати лекції провідних університетів. Все, що необхідно для цього – wi-fi, ноутбук і гроші. Освітня платформа Coursera надає доступ до програм різних університетів. Але для цього необхідно попередньо оформити платну щомісячну підписку. Сервіс дозволяє отримати ступінь бакалавра або магістра. Але ціни за надані послуги для більшості українських студентів не підйомні. Наприклад, щоб отримати ступінь бакалавра в області комп'ютерної технології в престижному університеті Лондона необхідно буде заплатити 15 тисяч 889 фунтів (це більше 585 тис.грн). Студент, який пройде такий курс навчання отримає диплом у форматі pdf.

Сьогодні аудиторії пустують, а студенти чекають викладачів в онлайні – так виглядають кращі заклади світу. Виникає запитання: чи продовжувати навчання і намагатись отримати «вищу освіту», чи кинути все і спробувати набиратись професійного досвіду?

В Україні зараз нараховується більше 280 закладів вищої освіти – державних і приватних. В них студенти отримують вищу освіту за такими рівнями: перший (бакалаврський), другий (магістерський), третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий). Працюють і коледжі (заклади фахової передвищої освіти), де теж є бакалаврські програми, але немає магістерських, і науково-дослідні інститути, де є аспірантські програми, але відсутні нижчі рівні. Загальна кількість суб'єктів вищої освіти в країні перевищує 1200 закладів. Протягом багатьох років в Україні сформувалась ситуація, коли майже 75% випускників шкіл здають ЗНО і поступають в заклади вищої освіти (а не ПТУ) (Тарасенко, 2021).

За час пандемії Україна не зупинила освітній процес. Позиція всього світу і Міністерства освіти України не виняток, в тому, що дистанційна освіта ніколи не змінить повноформатної денної форми освіти (Красінський & Щербина, 2021). Українська освіта зіткнулась з такими проблемами: середня школа і виші із-за низького соціально-економічного стану педагогічних і науково-педагогічних працівників, недостатнього матеріального і методичного забезпечення освітніх закладів та інших причин виявились не готовими до запровадження цієї форми навчання.

У червні 2021 року фонд «Демократичних ініціатив» провів опитування: «Які виникають проблеми при переведенні шкіл на дистанційну форму навчання?». Соціологи з'ясували (респонденти на їх запитання давали по кілька відповідей), що на всій території України рівень успішності знизився на 72%, в тому числі через недостатню увагу вчителів на 51%, формальний підхід з боку вчителів на 50%¹.

Сім'ї з різних областей України зустрічались з різними перешкодами на шляху до отримання їх дітьми освіти дистанційно. Батьки із західної і південної України частіше скаржились на погану якість домашнього інтернету. Для батьків дітей з Донецької і Луганської областей, окрім падіння успішності, гостро стояло питання використання різних онлайн платформ і месенджерів в комунікації дітей з учителями (47%) і недостатня кількість технічних пристроїв для участі в онлайн-уроках (44%).

Батьки із сіл частіше всього повідомляли про проблеми з нестачею технічних пристроїв для участі в онлайн-уроках: 53% батьків вказували на цю проблему, в порівнянні з великими містами.

Міністр освіти вважає, що ймовірність продовження дистанційного навчання з 1 вересня 2021 року залежить від дисципліни українців. За його словами, «необхідно просто навчитись жити в умовах пандемії».

Сікорський П. і Колодій І., досліджуючи проблеми якості загальної середньої освіти, основні її складові, розкривають взаємозв'язок між якістю середньої освіти та ефективністю підготовки фахівців у закладах вищої освіти (Сікорський, Колодій, 2019). Автори статті констатують, що середня освіта в Україні занепадає і вона не є якісною, про це говорять батьки, школярі, вчителі та профільні чиновники. У концепції «Нова українська школа» констатується, що «українська школа не готує до успішної самореалізації у житті. Український школяр отримує в школі здебільшого суму знань. Потрібна докорінна реформа» (Сікорський, Колодій, 2019; Дмитренко, 1996). Концепція наводить деякі причини такого стану, зокрема:

- українська школа не готує учнів до навчання впродовж життя, не вчить критично мислити, ставити цілі й досягати їх, працювати в команді;

- спосіб навчання в сучасній українській школі не мотивує учнів до навчання;

- матеріал підручників затеоретизований, переобтяжений другорядним фактологічним матеріалом;

¹ Пояснити 30%: Як українці оцінюють освіту та вступ в умовах пандемії / Фонд «Демократичні ініціативи» імені І. Кучеріва. 2021. URL: <https://dif.org.ua/article/poyasni-30-yak-ukraintsi-otsinyuyut-osvitu-ta-vstup-v-umovakh-pandemii> (дата звернення: 20.11.2021).

- учителі використовують переважно застарілі дидактичні засоби;
- низький соціальний статус та рівень оплати праці учителів¹.

Система української освіти сьогодні – це громіздкий державний інститут. Це самий багато чисельний сектор бюджетної сфери, який випереджає охорону здоров'я.

Популярна теза про те, що освіта рухає вперед економіку в Україні виявляється бездоказовою, так як її якість не витримує критики і дипломованим випускникам немає роботи. Досвід Південної Кореї, Японії, Китаю свідчить про те, що якраз економіка штовхає освіту, а не навпаки.

Зміни традиційних освітніх систем відбуваються не лише в Україні, але і в світі (Шпак, 2019). В останнє десятиліття в США спостерігається така ж тенденція. Її сформулював американський соціолог Ренделл Колінз в монографії «Середній клас без роботи». Це зростання так званої «інфляції дипломів» – кількість носіїв вищої освіти зростає, а число доступних для них робочих місць скорочується, що призводить до ще більшої освітньої гонитви. А вимоги до дипломів стають все більш високими. На переконання Колінза, освітня сфера в США стала виконувати вже більше соціальну, а не просвітницьку функцію. Вона утримує молодь у вузах, віддаляючи момент виходу на ринок праці. І держава не шкодує коштів на підтримку цієї системи.

Чисельні реформи Міністерства освіти і науки (МОН) реформують систему скоріше в парадигмі двадцятого, а не двадцять першого століття: намагаються об'єднати, скоротити чисельність вузів. І пояснюється це досвідом деяких європейських країн. Але така «реформа» призводить до різкого зниження якості освіти.

«Ми переконані, що збільшення вузів – це тупик, це зниження якості освіти, – вважає професор Б.Єгоров, – світова практика говорить: вищий навчальний заклад, який нараховує 10-15 тисяч студентів (а міністерство освіти пропонує збільшити до 30 тисяч), ускладнює управління навчальним закладом» (Комисаренко, 2021).

В США, наприклад, більше 50 тисяч вищих навчальних закладів. І їх кількість ніхто примусово не скорочує. Уряд країни чудово розуміє, наскільки важлива сучасна наука для розвитку держави.

Україні вдалось досягти деяких успіхів – введення незалежного зовнішнього оцінювання (ЗНО), як основи для вступу у вищі навчальні заклади, було революційною і позитивною реформою, яка надала рівні можливості усім. Але з кожним роком вона обростає «букетом» виключень і правок, перетворюючись в поле битви з пільговиками.

Проти української вищої освіти працюють і системні фактори, на які чиновниками МОН вплинути не можуть. Наприклад, в останні роки у Польщі навчається вже більше 40 тисяч українських студентів, і лише 5-10% мають наміри повернутися до України. Через кілька років країна може зіштовхнутися з соціальною катастрофою: дистанційна освіта і доступність закордонних освітніх програм можуть повністю знищити вітчизняну вищу освіту, викинувши на вулицю близько мільйона викладачів і чиновників. На ринку праці вони зустрінуться зі своїми безробітними випускниками. Де буде працювати армія нікому непотрібних педагогів?

В найближчі десять років лише в Японії 46% працівників, а в США – 30% замінить штучний інтелект, і 80% населення «золотого мільярда» залишиться без роботи? (Шпак, 2019).

За несприятливої ситуації, коли в країні суттєво зменшується чисельність випускників середніх шкіл і, відповідно, абітурієнтів, на деяких спеціальностях вишів залишаються вільні місця на державне замовлення, велика кількість молоді їде навчатися закордон, Міністерство освіти запропонувало з 2020 року підняти мінімальну вартість контракту до 23,4 тисячі гривень².

На сайті відомства з'явився проект наказу «Про деякі питання запровадження індикативної собівартості»³. Цим документом МОН фактично встановлює у вишах мінімальну ціну контракту. Тепер навчальний заклад, навіть якщо захоче, не зможе запропонувати студентам ціну нижче встановленої «мінімалки». Такі «нововведення» МОН викликали в соціальних мережах шквал негативних відгуків. Більшість батьків учнів, особливо із сільських шкіл, заявляють, що такої вартості навчання вони не зможуть оплатити і пропонуватимуть своїм дітям їхати на навчання за кордон: до Польщі, Чехії, інших країн. Там оплати за навчання в деяких університетах навіть нижча ніж в українських, і при цьому не

¹ Міністерство освіти і науки України. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Міністерство освіти і науки України. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 20.12.2021).

² Кругленко А. Міносвіти вже готове підняти мінімальну вартість навчання у вишах. ZN.UA. 2019. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/minosviti-vzhe-gotove-pidnyati-minimalnu-vartist-navchannya-u-vuzah-303715_.html (дата звернення: 24.11.2021).

³ Деякі питання запровадження індикативної собівартості: Постанова Кабінету Міністрів України, №191.2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npsa/deyaki-pitannya-zaprovdm030320adzhennya-indikativnoyi-sobivartosti> (дата звернення: 20.11.2021).

потрібно буде давати викладачам хабарі. Разом з тим більш затребувані українські випускники шукають роботу за кордоном. Це загроза не лише вищій освіті країни, а й існуванню країни.

Біля входу в Стелленбошський університет (ЮАР) висить наступне повідомлення (Шуткевич, 2019): «Знищення будь-якої нації не вимагає атомних бомб або використання ракет далекого радіусу дії. Досить зниження якості освіти й обману під час оцінювання знань. Пацієнти помирають від рук таких лікарів. Будівлі руйнуються від рук таких інженерів. Гроші губляться в руках таких економістів. Справедливість втрачається в руках таких суддів. Крах якості освіти – це крах нації».

У світі парадигма вищої освіти швидко змінюється. На перший план виходять короткі навчальні програми для швидкого засвоєння нових навичок. В світі майбутнього в найближчі роки набудуть методики онлайн-ового та офлайн-навчання. Робота в команді, критичне мислення – все це опановується у малих групах, на семінарах, під час навчання, де велику роль відіграє викладач.

Онлайн-курси дають змогу вивчати нове не лише школярам і студентам. Тож всім, незалежно від віку, доведеться підвищувати свою кваліфікацію впродовж життя. Це загальносвітовий тренд, який торкається всіх щаблів суспільства і вікових груп. Сьогодні швидко змінюються обставини, тому – або людина буде постійно удосконалюватися, вивчатиме все нове, або її знання та навички застаріватимуть і вона стане неконкурентною.

Сьогодні працедавці часто нарікають, що випускників вищів, які приходять на роботу доводиться усього вчити, бо освіта одірвана від життя... Для того, аби побороти таку ситуацію слід усунути штучний кордон між школою, університетом і реальним світом. Необхідно давати дітям можливість працювати над складними проектами, братись за серйозні, так звані дорослі, теми, а студентам – проходити виробничу практику, яка є важливою складовою рівня підготовки випускників коледжів і вищів. Багато років виробничу практику студентів була дуже ефективним тестом: адміністрація підприємств придивлялась і оцінювала їх потенціал, а студенти отримували можливість дізнатися чи зможуть, після закінчення навчання, працювати на цьому чи такому ж іншому підприємстві. Після розподілу молодих спеціалістів випускник міг отримати стабільне гарантоване робоче місце.

За останні 10-15 років ситуація кардинально змінилась: у студентів немає можливості пройти виробничу практику, закріпити отримані теоретичні знання, зануритись в реалію, в яких їм згодом необхідно буде працювати.

Уряд України покладає великі надії на швидкий розвиток і впровадження досягнень штучного інтелекту в провідних сферах економіки. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року №1556 схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту, реалізація якої передбачена на період до 2030 року¹. Однією із пріоритетних сфер, в якій реалізовуватимуться завдання державної політики є освіта.

Підготовка конкурентоздатних фахівців у галузі штучного інтелекту здійснюватиметься в трьох напрямках освіти:

1. У сфері загальної середньої освіти.
2. У сфері вищої освіти.
3. У сфері підвищення кваліфікації та професійної підготовки кадрів.

Реалізація державної політики у галузі штучного інтелекту впливатиме і зміцнюватиме його позиції у сфері освіти (рис. 1).

31 травня 2021 року Президент України В. Зеленський анонсував створення в Україні президентського університету. За його словами, такий навчальний заклад повинен стати «сучасним інноваційним освітнім і науковим центром», в якому будуть готувати «лідерів для стратегічних галузей розвитку держави». Це заклад вищої освіти, в якому будуть готувати людей майбутнього. У ньому зберуть в одному місці кращих викладачів і будуть навчати спеціалістів, здатних вирішувати важливі задачі для захисту нашої держави в пріоритетних, найбільш актуальних напрямках – напрямках сьогоднішніх і завтрашніх викликів», – підкреслив В. Зеленський (Гор, 2019).

Планується, що університет випускатиме спеціалістів в області інформаційних технологій, кібербезпеки і штучного інтелекту, нанотехнологій, аерокосмічних, енергетичних технологій, а також біологів і експертів у міжнародних комунікаціях. Майбутнім студентам вузу будуть викладати кращі (як українські, так і зарубіжні) викладачі, передбачається міжнародне стажування, а випускники отримають гарантовані робочі місця на Україні. В цьому суть самої ідеї – підготувати спеціалістів, які не виїдуть закордон, а залишаться працювати в Україні, забезпечуючи конкурентність країни на світовій арені.

¹ Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2021-2024 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України? №438-р. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.11.2021).

Рис. 1. Напрямки зміцнення позицій штучного інтелекту в сфері освіти
 Fig. 1. Directions for strengthening the positions of artificial intelligence in the field of education
 Джерело: розроблено авторами на основі даних¹

Університет розміститься на 16 гектарах «Експоцентру» (ВДНГ). Буде побудовано 11 корпусів з готелями для студентів і викладачів, дипломатичної служби, представників іноземних компаній і, навіть, власної лікарні. На реалізацію проекту виділять 7,2 млрд грн.

Перший набір студентів заплановано на 2023 рік (Гор, 2019).

На сьогодні відношення громадськості до авансованого проекту неоднозначне. З одного боку, добре, що українська влада турбується про майбутнє освіти і держави. З другого боку, всі спеціальності майбутнього університету, які анонсовані В. Зеленським, вже давно є в діючих вузах країни, де багато років навчають студентів сучасним спеціальностям, проте нобелівських лауреатів серед них немає.

Попри низку суперечностей і існуючих проблем освітня галузь України успішно функціонує і розвивається. Владі країни необхідно виходити з того, що вірус вже ніколи не зникне із людської популяції, тому необхідно здійснити ряд заходів, щоб хвороба, викликана ним для більшості людей була не страшнішою за грип. При цьому, люди, економіка, освіта, медицина, інші галузі країни повинні повернутись до нормального функціонування

і співвідношення.

В перспективі освіта країни зможе досягти високого рівня і сприятиме швидкому розвитку усіх галузей і сфер країни.

Висновки. Підсумовуючи матеріали дослідження, викладені вище, можна сформулювати наступні результуючі положення:

1. За час пандемії українська освіта зіткнулась з багатьма проблемами, а переведення навчання на дистанційну форму призвело до зниження успішності як школярів, так і студентів. Ця форма навчання ефективна для людей, які закінчили коледжі, або навчаються на старших курсах вищих навчальних закладів і працюють за обраною спеціальністю. Таким «студентам» немає необхідності на тривалий час залишати роботу, свої колективи, сім'ї. Дистанційна форма навчання дозволяє їм отримати вищу освіту з найменшими витратами часу і коштів.

2. Переведення студентів коледжів і вищих навчальних закладів перших курсів денної форми навчання на дистанційну форму, коли триває процес їх адаптації до нових умов навчання, закладається фундамент майбутньої професії, триває усвідомлення необхідності безперервного процесу навчання і самоосвіти, дистанційна форма наносить їм

¹ Про схвалення концепції реалізації проекту "Президентський університет" : Розпорядження Кабінету Міністрів України, №692-р. 2021. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-konceptiyi-realizaciyi-a692r?fbclid=IwAR3pKINAZxk_6fJ1MfPDIXU3hSp4biaYKPWW_JfUTW92OifMfO44e2jhGS5o (дата звернення: 20.11.2021).

більше шкоди, аніж користі.

3. Низька якість освіти і відсутність виробничої практики випускників вишів призводить до зниження рівня підготовки спеціалістів для багатьох галузей виробництва, освіти, медицини та інших. З метою створення необхідних умов для проходження виробничої практики студентів необхідно внести зміни в законодавство країни, створити систему пільг для підприємств, які надають такі місця і створюють умови для її проходження.

4. Сьогодні багатьох людей, в першу чергу, хвилює питання: де і яким чином можна заробити гроші, щоб утримувати сім'ю, допомагати рідним і близьким. В недалекому майбутньому практичний досвід людини може оплачуватись вище, ніж дипломованого спеціаліста з вищою освітою. Але без постійного вдосконалення своїх умінь і навичок неможливо отримати хорошу роботу і гідну зарплату. Світ швидко змінюється, тому вчитися треба завжди, усе життя. Крім того, навчання у дорослому віці стає профілактикою багатьох хвороб людей.

5. Реалізація Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні позитивно вплине на освіту, український бізнес, органи державної влади, місцевого самоврядування та громадян у частині створення правового підґрунтя функціонування технологій штучного інтелекту, визначення основних сфер їх застосування в кожній окремій галузі. Її реалізація сприятиме також розвитку наукової та технічної складової вітчизняних розробок штучного інтелекту, а отже, збільшенню кількості

українських технологій, їх виходу на зовнішні ринки.

6. Перед педагогікою і освітою України життя ставить нові виклики. Дітей, школярів, студентів необхідно вчити не запам'ятовувати матеріал, а виховувати в них здатність до самосвідомості, до самонавчання, помічати швидкі постійні зміни, що відбуваються в країні і світі, формувати в них навички та потребу перевіряти наявну інформацію.

7. Основне завдання української освіти – формування цілісної, гармонічно розвинутої, творчо мислячої особистості, конкурентної на світовому ринку праці. Від того, як швидко педагоги зможуть позбутися стереотипів авторитарної педагогіки, стати агентами змін, змінювати стиль спілкування і підходи до освітнього процесу, значною мірою залежатиме, наскільки швидко вітчизняна освіта стане реальністю.

8. Вчені, лікарі, політики, громадські діячі багатьох країн світу висловлюють думку, що коронавірус прийшов назавжди. Тому необхідно навчитись жити з вірусом так, щоб він майже не перешкодив суспільству і його членам працювати, школярам і студентам навчатись, отримувати ґрунтовні знання, випускникам середніх шкіл, коледжів, вишів – знайти своє місце в Україні та світі, який швидко змінюється.

Перспективи подальших досліджень з окресленої тематики статті будуть пов'язані з оцінкою можливості адаптації найкращих міжнародних практик дистанційної освіти в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Хаджирадаєва В. Хрупкий прогноз. *Аргументы и факты в Украине*. 2021. № 25. С. 10.
2. Хаджирадаєва В. Кризис столетия. *Аргументы и факты в Украине*. 2021. № 11. С. 10.
3. Ільченко В. Р., Гуз К. Ж. Тільки освічені вільні. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 3. С. 35.
4. Андрищенко В. Обличчям до школи. *Вища освіта України*. 2018. № 4. С. 5.
5. Михайлова В. 2020 навсегда изменил высшее образование. *Итоги недели*. 2021. № 1. С. 9.
6. Wirba A. V. Transforming Cameroon into Knowledge-Based Economy (KBE): The Role of Education, Especially Higher Education. *J Knowl Econ*. 2022. Vol. 13. P. 1542–1572. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00776-z>.
7. George E. S. Positioning higher education for the knowledge based economy. *High Educ*. 2006. Vol. 52. P. 589–610. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10734-005-0955-0>.
8. Mittelstrass J. New challenges to education and research in a global economy. *Prospects*. 2001. Vol. 31. P. 393–398. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF03220079>.
9. Zhao Y. COVID-19 as a catalyst for educational change. *Prospects*. 2020. Vol. 49. P. 29–33. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09477-y>.
10. Stanistreet P., Elfert M., Atchoarena D. Education in the age of COVID-19: Understanding the consequences. *Int Rev Educ*. 2020. Vol. 66. P. 627–633. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11159-020-09880-9>.
11. Tilak J.B.G., Kumar A. G. Policy Changes in Global Higher Education: What Lessons Do We Learn from the COVID-19 Pandemic? *High Educ Policy*. 2022. Vol. 35. P. 610–628. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41307-022-00266-0>.
12. Johnson N., Veletsianos G., Seaman J. U.S. faculty and administrators' experiences and approaches in the early weeks of the COVID-19 pandemic. *Online Learning*. 2020. Vol. 24(2). P. 6–21. DOI: <https://doi.org/10.24059/olj.v24i2.2285>.
13. Ayebe-Arthur K. E-learning, resilience and change in higher education: Helping a university cope after a natural disaster. *E-Learning and Digital Media*. 2017. Vol. 14(5). P. 259–274. DOI: <https://doi.org/10.1177/2042753017751712>.
14. Czerniewicz L., Trotter H., Haupt G. Online teaching in response to student protests and campus shutdowns: Academics' perspectives. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2019. Vol. 16(1). P. 43. DOI: <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0170-1>.

15. Тарасенко Н. Сучасний стан освітньої реформи в Україні як передумова для подальших трансформацій системи освіти. *Шляхи розвитку української науки: суспільний дискурс*. 2021. № 6. С. 9–18. URL: <http://nbuviar.gov.ua/images/nauka/2021/06nauka.pdf> (дата звернення: 20.11.2021).
16. Красінський В., Щербина С. Сергій Шкарлет: Критичного падіння якості в українській освіті немає. *РБК-Україна*. 2021. URL: https://www.rbc.ua/ukr/news/sergey-shkarlet-kachestvo-obrazovaniya-vremya-1621769057.html?fbclid=IwAR2z7H10133QDB5r86WywBO4srRLJD4CO7dDFSRKrhew_ezT0NSPZZbb1UA4 (дата звернення: 20.11.2021).
17. Сікорський П., Колодій І. Якість середньої освіти – основний чинник якісної вищої освіти. *Вища школа*. 2019. № 4. С. 7–8.
18. Дмитренко Г. А., Олійник О. А., Онуфрієва Л.О. Цільове управління: вимірювання результативності діяльності учнів і педагогів : навч.-метод. посіб. Київ : УПІККО, 1996. 84 с.
19. Шпак Ю. Дипломирована бідність. *Аргументи і факти в Україні*. 2019. № 5. С. 24.
20. Комисаренко С. Україне грозить інтелектуальна катастрофа. *Ітоги тижня*. 2021. № 26. С. 5.
21. Шуткевич О. Без якісної освіти національна еліта не сформується. *День*. 2019. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/bez-yakisnoyi-osvity-nacionalna-elita-ne-sformuyetsya> (дата звернення: 20.11.2021).
22. Гор А. Кремнієва долина по-українськи: три головних питання до президентського університету. *Апостроф*. 2021. URL: <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2021-06-04/kremniyeva-dolina-po-ukrainski-tri-glavnyih-voprosa-k-prezidentskomu-universitetu/40016> (дата звернення: 20.11.2021).

Стаття надійшла до редакції 04.01.2022 р.

Стаття рекомендована до друку 15.02.2022 р.

Boris Dmitruk*, PhD (Economics), Professor
fem_sura@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-6179-9923>

Iia Chudayeva*, D.Sc. (Economics), Professor
fem_sura@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-7759-2372>

*Rauf Ablyazov Eastern European University, 16, Nechuy-Levitski str., Cherkassy, 18036, Ukraine

VIRAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF EDUCATION IN THE CONTEXT OF WORLD TRANSFORMATIONS

Abstract. The article presents the data of experts' assessments of the impact of the coronavirus pandemic on the world economy; the scenario forecast of deepening global crisis in 2021 and 2022. The IMF predicts a slowdown in 2022 in the global economy, which could cause a financial crisis. UN Secretary-General Antonio Guterres shares the same view. According to his statement, the coronavirus pandemic would lead to the worst crisis in the last century.

Coronavirus has affected education not only in Ukraine, but also in Western countries, where the traditions of higher education are long and well known, and education is very expensive. The pandemic forced distance learning even at world-renowned universities, sparking a wave of protests among students for several reasons. The first is financial. Full-time education is more expensive than distance learning. Due to the transfer of full-time students to distance learning, they began to require university administrations to review pricing policies. The second reason is the decline in the prestige of education compared to previous years. Thirdly, the pandemic will inevitably lead to an unstable labor market for graduates. During this time, Ukrainian education has faced such problems that occur in the best universities in the world.

The global paradigm of higher education is changing rapidly. Short training programs for quick acquisition of new skills come to the fore. Distance learning opens up new perspectives. Anyone can attend lectures from leading universities. The service allows getting a bachelor's or master's degree.

The positive experience of Polish education is highlighted in this paper. The deterioration of education as a threat not only to the quality of training of highly qualified specialists, but also to the country as a whole is emphasized. The important role of artificial intelligence in education is pointed out. The initiative of the President of Ukraine V. Zelensky on the need to create a presidential university of modern education and a research center - a leader in strategic areas of state development has been announced.

Keywords: **Coronavirus Pandemic, Declining Education, Threat to the Country.**

JEL Classification: I21; I23; I25.

REFERENCES

1. Khadzhiradaeva, V. (2021). Fragile prognosis. *Argumenty i fakty v Ukraine*, 25, 10. (in Russian)
2. Khadzhiradaeva, V. (2021). Crisis of the century. *Argumenty i fakty v Ukraine*, 11, 10. (in Russian)
3. Ilchenko, V. R., & Guz, K. Zh. (2016). Only the educated are free. *Ukrainian Pedagogical Journal*, 3, 35. (in Ukrainian)
4. Andryushchenko, V. (2018). Face to school. *Higher education of Ukraine*, 4, 5. (in Ukrainian)
5. Mykhailova, V. (2021). 2020 forever changed higher education. *Itogi nedeli*, 1, 9. (in Russian)
6. Wirba, A. V. (2022). Transforming Cameroon into Knowledge-Based Economy (KBE): The Role of Education, Especially Higher Education. *J Knowl Econ*, 13, 1542–1572. doi: <https://doi.org/10.1007/s13132-021-00776-z>.
7. George, E. S. (2006). Positioning higher education for the knowledge based economy. *High Educ*, 52, 589–610. doi: <https://doi.org/10.1007/s10734-005-0955-0>.
8. Mittelstrass, J. (2001). New challenges to education and research in a global economy. *Prospects*, 31, 393–398. doi: <https://doi.org/10.1007/BF03220079>.
9. Zhao, Y. (2020). COVID-19 as a catalyst for educational change. *Prospects*, 49, 29–33. doi: <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09477-y>.
10. Stanistreet, P., Elfert, M. & Atchoarena, D. (2020). Education in the age of COVID-19: Understanding the consequences. *Int Rev Educ*, 66, 627–633. doi: <https://doi.org/10.1007/s11159-020-09880-9>.
11. Tilak, J.B.G., & Kumar, A. G. (2022). Policy Changes in Global Higher Education: What Lessons Do We Learn from the COVID-19 Pandemic? *High Educ Policy*, 35, 610–628. doi: <https://doi.org/10.1057/s41307-022-00266-0>.
12. Johnson, N., Veletsianos, G., & Seaman, J. (2020). U.S. faculty and administrators' experiences and approaches in the early weeks of the COVID-19 pandemic. *Online Learning*, 24(2), 6–21. doi: <https://doi.org/10.24059/olj.v24i2.2285>.
13. Ayebi-Arthur, K. (2017). E-learning, resilience and change in higher education: Helping a university cope after a natural disaster. *E-Learning and Digital Media*, 14(5), 259–274. doi: <https://doi.org/10.1177/2042753017751712>.
14. Czerniewicz, L., Trotter, H., & Haupt, G. (2019). Online teaching in response to student protests and campus shutdowns: Academics' perspectives. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(1), 43. doi: <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0170-1>.
15. Tarasenko, N. (2021). The current state of educational reform in Ukraine as a prerequisite for further transformations of the education system. *Shliakhy rozvytku ukrainskoi nauky: suspilnyi dyskurs*, 6, 9–18. Retrieved from <http://nbuviap.gov.ua/images/nauka/2021/06nauka.pdf>. (in Ukrainian)
16. Krasynskiy, V., & Shcherbyna, S. (2021). Sergiy Shkarlet: There is no critical drop in quality in Ukrainian education. *RBK-Ukrayina*. Retrieved from <https://www.rbc.ua/ukr/news/sergey-shkarlet-kachestvo-obrazovaniya-vremya-1621769057.html?fbclid=IwAR2z7H10133QDB5r86WyywBO4srRLJD4CO7dDFSRKrhwezTONSPZZbb1UA4>. (in Ukrainian)
17. Sikorskyi, P., & Kolodii, I. (2019). The quality of secondary education is the main factor of high-quality higher education. *Vyshcha shkola*, 4, 7–8. (in Ukrainian)
18. Dmytrenko, H. A., Oliinyk, O. L., & Onufrieva, L.O. (1996). *Targeted management: measurement of the effectiveness of students' and teachers' activities*. Kyiv: UIPKKKO. (in Ukrainian)
19. Shpak, Yu. (2019). Diploma in poverty. *Argumenty i fakty v Ukraine*, 5, 24. (in Russian)
20. Komisarenko, S. (2021). Ukraine is threatened with an intellectual catastrophe. *Itogi nedeli*, 26, 5. (in Russian)
21. Shutkevych, O. (2019). Without quality education, the national elite will not be formed. *Den*. Retrieved from <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/bez-yakisnoyi-osvity-nacionalna-elita-ne-sformuyetsya>. (in Ukrainian)
22. Gor, A. (2021). Silicon Valley in Ukrainian: three main questions for the presidential university. *Apostrof*. Retrieved from <https://apostrophe.ua/ua/article/society/2021-06-04/kremnievaya-dolina-po-ukrainski-triglavnyih-voprosa-k-prezidentskomu-universitetu/40016>. (in Ukrainian)

The article was received by the editors 04.01.2022.

The article is recommended for printing 15.02.2022.